

Розділ IV

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

УДК 37 015.159

Д.І. Бородій

ДОВІРА ЯК НЕОБХІДНА ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СТОСУНКАХ «УЧИТЕЛЬ-УЧЕНЬ»

Розкрито проблему довіри як необхідної умови ефективної педагогічної взаємодії в стосунках учитель-учень. Здійснено теоретичний аналіз різних підходів до визначення поняття «довіра», обґрунтовано взаємозалежність довіри та спілкування у педагогічній взаємодії. Визначено чинники, що перешкоджають виявам довіри у стосунках учителя зі школярами.

Ключові слова: довіра, взаємодія, спілкування, вчитель, школярі, особистість.

Постановка проблеми. В об'єктивному процесі навчання і виховання простежується такий суб'єктивний чинник, як особистість педагога, яка розкривається і впливає на учнів через взаємодію з ними, у процесі виконання різних видів діяльності. Значення гуманного характеру взаємодії педагога з вихованцями складно переоцінити, оскільки саме це і є визначальною умовою позитивного впливу педагога на розвиток і формування особистості школяра. Педагогічна взаємодія як важливий компонент навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчально-виховному закладі передбачає наявність ефективного психологічного впливу педагога на вихованця, що сприятиме формуванню відчуття захищеності та впевненості у різні вікові періоди становлення особистості, подолання вікових криз.

Усвідомлюючи недоліки освітньої діяльності школи (авторитарний стиль взаємин «учитель-учень», невміння і неготовність учителів сприймати школярів як неповторну цілісну особистість із притаманними тільки їй індивідуальними особливостями, невиправдані способи управління освітніми закладами), педагогічні працівники розуміють навчально-виховний процес як соціально-особистісний феномен і намагаються організувати педагогічну взаємодію зі школярами на основі

довіри, зважаючи на самодостатність кожного із суб'єктів спілкування, його неповторну індивідуальність з певною своєрідністю рис і якостей особистості, яка у процесі улюбленої пізнавальної або творчої діяльності формує і вільно виявляє своє особистісне «Я» [4].

Саме тому проблема довіри, довірливості у стосунках учитель-учень виступає важливою психологічною умовою їх успішної педагогічної взаємодії.

Стан дослідження. Проблема довіри привернула увагу вчених порівняно недавно – у другій половині ХХ століття. Серед відомих дослідників довіри в контексті проблем соціальної взаємодії слід відзначити Ф. Фукуяму, А. Селігмена, П. Штомпку, Н. Лумана, Е. Гідденса, Б. Барбера, Т. Ямагіші, П. Бурдье, У. Бека.

Проблему довіри розглядають у різних напрямках дослідження, зокрема: довіра як чинник соціальної взаємодії у контексті глобалізації (Н.М. Степанова); довіра в динаміці соціальних змін щодо проблеми виникнення та специфіки вияву її феномена в змінених соціокультурних умовах сучасності (О.М. Кожемякіна); довіра як основоположний принцип взаємодії органів внутрішніх справ із структурами громадянського суспільства (Ю.С. Торкайло); довіра до державної влади як категорія політичного управління (С.С. Погорелий).

Дослідження питань педагогічної взаємодії не є новою проблемою психолого-педагогічної науки. Деякі аспекти цього питання вивчають такі сучасні українські вчені-педагоги: О.В. Глузман, О.М. Друганова, С.Т. Золотухіна, М.Б. Євтух, В.С. Курило, Н.С. Побірченко та ін.

Особливості навчальної взаємодії вивчають Н.В. Єлізарова, М.І. Фрумін, Г.А. Цукерман, зарубіжні вчені Р. Селман, О. Стауфорд, М. Хаузен розглядають взаємодію у навчанні, спираючись на положення гуманістичної та когнітивної психології. М.А. Вейт, Б.Г. Огаєнц, О.В. Суботський досліджують педагогічну взаємодію як соціально-психологічний процес через співробітництво з дітьми.

Дослідження означеного явища здійснюється переважно з соціологічних і політологічних позицій, у соціально-філософському й історичному аспектах, але в системі взаємодії педагог-вихованець залишається не зовсім з'ясованим.

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти довіри як феномена педагогічної взаємодії у стосунках «учитель-учень», що повинно сприяти формуванню почуття захищеності у молодших школярів у період їх адаптації до умов навчання в школі.

Виклад основних положень. Педагогічний словник пропонує таку характеристику поняття «довіра»: це соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин

між людьми (сторонами довіри), що відображають упевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою довіряючий перебуває в тих чи інших відносинах, що ґрунтуються на його досвіді [9, с. 136]. Довіра не має потреби у включенні якоїсь дії. Довіра передбачення покладання на якусь дію, яке базується на тому, що знає одна сторона про іншу.

Довіра – це твердження про те, що поки що невідоме, але має якусь вірогідність статися. Повну довіру часто ототожнюють із вірою, бо механізм такої довіри вже не ґрунтується на раціональних засадах, тобто на досвіді й на передбаченні, на попередньому знанні однієї сторони іншою і охоплює ірраціональні мотиви взаємовідносин.

Довіра до інших виражається у мірі інтенсивності та характерному стилі взаємодії особистості з іншими подібно до того, як довіра до себе – у широті діапазону та мірі ризикованості діяльності особистості в цілому. Іноді про довіру до інших говорять як про частковий випадок довіри до себе, як про відчуття власної спроможності впоратися з можливою реакцією партнера на дію людини, впевненість у тому, що навіть відмова партнера від певної пропозиції не зведе нанівець міжособистісні взаємини [3].

Т. Скрипкіна дає визначення довіри як специфічної здатності людини апіорі наділяти явища та об'єкти навколишнього світу, а також й інших людей, їхні можливі майбутні дії і власні можливі дії властивостями безпеки (надійності) та ситуативної корисності (значущості) [7].

А.В. Мудрик виокремлює такі чинники довіри до іншої людини у сфері комунікації:

- чесна і відкрита комунікація без спотворення інформації;
- демонстрація здібностей і можливостей іншої людини для досягнення нею компетентності;
- здатність особи прислухатися до думки співрозмовника, навіть якщо вона суперечить її власним поглядам;
- дотримання обіцянок і виконання зобов'язань;
- взаємодопомога та співробітництво.

Серед чинників, що перешкоджають виявам довіри, дослідник виокремлює такі:

- значно більшу зацікавленість у власному благополуччі, ніж у благополуччі інших у спільній з ними діяльності, демонстрація цієї пріоритетності;
- надання суперечливих вказівок і планів дій;
- формулювання поспішних висновків без перевірки фактів;
- стратегії самовиправдання та/або звинувачення інших у випадку неуспіху в діяльності [5].

Довіра як психологічне відношення охоплює інтерес та повагу до іншої людини; уявлення про потреби, що можуть бути задоволені в результаті взаємодії з нею; емоції від передчуття їх задоволення і позитивні емоційні оцінки партнера; розслабленість і безумовну готовність виявляти стосовно нього добру волю, а також виконувати певні дії, що сприятимуть успішній взаємодії. Складовими недовіри є такі основні елементи: усвідомлення ризику, почуття небезпеки, страху в поєднанні з негативними емоційними оцінками партнера і можливих результатів взаємодії; настороженість і напруження, готовність перервати контакт, відповісти на агресію чи виявити випереджаючу ворожість [2].

В.А. Петровський, досліджуючи проблеми довірливого спілкування, виокремлює такі його основні ознаки:

- міцність, або стійкість установленого контакту;
- відсутність жорсткого контролю в процесі контакту і формального психологічного впливу;
- щирість;
- упевненість, що надана інформація не буде застосована для нанесення шкоди людині, яка її надала [8].

Оскільки максимально феномен довіри виявляється через спілкування у системі педагогічної взаємодії учитель-учень, вважаємо за доцільне проаналізувати різні види спілкування. А. Добрович пропонує вирізнити такі види спілкування: конвенціональний, примітивний, маніпулятивний, стандартизований, ігровий, діловий і духовний. Кожен із зазначених видів автор розглядає в контексті чотирьох фаз поведінки індивіда: перша фаза – спрямованість на партнера; друга – психічне відображення партнера; третя – інформування партнера; четверта – відключення від партнера, якщо спонукальні мотиви з ним зникли, або повернення до другої фази, якщо вони збереглися. Зважаючи на ту обставину, що партнери діють у контакті, першу фазу комунікативного акту вчений називає взаємоспрямованістю, другу – взаємовідображенням, третю – взаємoinформуванням, четверту – взаємовідключенням [1].

Духовний рівень вважається автором найвищим рівнем людського спілкування, адже на цьому рівні партнер сприймається як носій духовного начала, яке пробуджує високі почуття: від дружби до можливості наблизитися до найвищих цінностей людства. Духовність забезпечується не добром тем для розмови, а глибиною діалогічного проникнення людей в помисли один одного, тобто бесіда на найбуденнішу тему може бути більш духовною, ніж розмова про літературу [1].

Учень у сучасному навчальному процесі виступає в якості суб'єкта саморозвитку і різноманітної діяльності. Для реалізації особистісно орієнтованого підходу в навчанні і вихованні школярів учитель

повинен навчитись стимулювати активність учнів, надихати їх, домагаючись прийняття позиції педагога, погоджуватись з нею, самостійно висувати ідеї, відстоювати свою думку.

Ефективність педагогічного спілкування неможлива без уміння вчителя обирати різну позицію залежно від освітніх і виховних завдань, завдань спільної діяльності: консультанта, інформатора, духовного наставника, помічника, співробітника та ін. У процесі спілкування відбувається обмін думками, ідеями, почуттями і переживаннями. Особливістю педагогічного спілкування є те, що цей обмін спрямований на розвиток одного із партнерів по спілкуванню – учня, на формування суб'єктивного досвіду пізнання, творчості, ставлення до світу. Для педагога спілкування з учнем є засіб розвитку його специфічної цілеспрямованої діяльності. Для учня спілкування з учителем є необхідність, яка ґрунтується на специфіці навчальної діяльності. Водночас процес спілкування між педагогом і учнем як неформальний обмін почуттями, переживаннями, ідеями можливий лише за наявності духовної спорідненості, довіри, взаємної потреби в спілкуванні.

Особі педагога – як координатора педагогічної взаємодії – його професійно-моральним якостям, педагогічній майстерності приділялося чимало уваги в різні історичні періоди. У період Нового часу великі мислителі, основоположники сучасної педагогіки, сформуvalи образ учителя і визначили специфіку педагогічної діяльності, її соціальний та особистісний компоненти. Учитель уперше постає не лише в якості транслятора-«передавача» (П.Ф. Каптерев) культурно-історичного досвіду суспільства, але і в якості суб'єкта (творця-ентузіаста, М.І. Пирогов), цієї традиції в її найвищому морально-гуманістичному значенні [6, с. 54]. Адже, будучи суб'єктом духовного процесу, учитель покликаний розвивати духовні якості, віру в людину, довіру до неї і це дасть змогу втілити мрію Я.А. Коменського про перетворення школи в «майстерню гуманності» [6, с. 55].

Вільне спілкування створює надзвичайно сприятливі умови для вивчення особливостей кожного учня. Важливо в спілкуванні створити такі умови, які дозволили б учням розкритися повною мірою.

Важливу роль у розвитку школяра виконує спілкування з ровесниками, батьками, дорослими. Ефективність цього явища можна суттєво поліпшити на основі педагогічного керівництва спілкування дітей, тому важливо впливати на стиль і зміст спілкування дітей.

Довіра до іншого в міжособистісному спілкуванні, взаємодії є важливою умовою позитивності цих відносин і взаємодії. Вона сприяє кооперації людей у вирішенні спільних проблемних питань, зменшуючи об'єктивне навантаження на кожного з учасників. Окрім того, позитивне емоційне тло взаємин з іншими забезпечує можливість особисті-

сного розвитку і самовдосконалення завдяки вірі людини в те, що у скрутний момент вона отримає необхідну підтримку.

Наявність довіри між педагогом і вихованцем є важливою умовою ефективного спілкування. Адже у процесі спілкування вирішуються не тільки завдання навчально-виховного змісту, але й проблеми емоційності стосунків, попередження та подолання конфліктних ситуацій, вирішення проблем особистісного характеру, соціального становлення тощо. Саме довіра як необхідний компонент педагогічної взаємодії в стосунках учитель-учень виступає одним із вагомих чинників успішної позитивної адаптації молодшого школяра до навчання, його ознайомлення з умовами перебування в новому середовищі, прийнятті та усвідомленні правил та норм поведінки у ньому.

Висновки. Ефективність педагогічної взаємодії в стосунках «учитель-учень» залежить від наявності довіри як необхідної умови цієї взаємодії. Виникнення і розвиток довіри як психолого-педагогічної категорії значною мірою зумовлено професійно-особистісними характеристикам педагога, стилем взаємодії, якого він дотримується у процесі спілкування зі школярами. Саме проблема формування ефективного стилю педагогічної взаємодії в стосунках учитель-учень, який повинен ґрунтуватися на феномені довіри, і є пріоритетом наших подальших досліджень.

1. Добрович А.В. Учителю о психологи и психогигиене общения / А.В. Добрович. – М.: Просвещение, 1987. – 207 с.

2. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия / А.Б. Купрейченко. – М.: ИП РАН, 2008. – 569 с.

3. Матвеев-Гендриксон О.Г. Про доверие в отношениях, в частности про доверие к любимому человеку / О.Г. Матвеев-Гендриксон. – СПб., 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smogendr.ru/page/pro-doverie-v-otnoshenijah-v-chastnosti-pro-doverie-k-ljumimomu-cheloveku-chast-1/>

4. Микитюк Г.Ю. Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.Ю. Микитюк; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: 2003. – 202 с.

5. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников / А.В. Мудрик. – М.: Педагогика, 1984. – 112 с.

6. Рыбин В.А. Учитель в педагогике Нового времени / В.А. Рыбин // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 48–56.

7. Скрипкина Т.П. Доверие как социально-психологическое явление: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. псих. наук: 19.00.05 / Т.П. Скрипкина. – Ростов-на-Дону, 1998. – 29 с.

8. Петровский А.В. Психология неадаптивной активности / А.В. Петровский. – М.: Горбунок, 1992. – 223 с.

9. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Строкова и др.; под ред. В.И. Загвязинского, А.Ф. Закировой. – М.: Академия, 2008. – 352 с.

Бородий Д.И. Доверие как необходимое психологическое условие педагогического взаимодействия в отношениях «учитель-ученик»

Анализируется проблема доверия как необходимое условие эффективного педагогического взаимодействия в отношениях учитель-ученик. Осуществляется теоретический анализ различных подходов к определению понятия «доверие», обосновывается взаимозависимость доверия и общения в педагогическом взаимодействии; определяются факторы, препятствующие проявлениям доверия во взаимоотношениях учителя со школьниками.

Ключевые слова: доверие, взаимодействие, общение, учитель, ученики, личность.

Borodiy D.I. Trust as a necessary psychological condition for pedagogical interaction in «teacher-student» relationships

The problem of trust as a prerequisite for effective pedagogical interaction in «teacher-student» relationships is analyzed. The theoretical analysis of different approaches to defining the concept of «trust» is made, as well as the interdependency of trust and communication in pedagogical interaction are made. Factors that prevent manifestations of trust in the relationship «teacher – student» are determined.

Key words: trust, interaction, communication, teacher, students, personality.

УДК 378.013: 159923.2(477)(063)

М.П. Гетьманчук

**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ**

На основі вивчення наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених досліджено особливості формування національної ідентичності у курсантів і студентів вищих МВС України. Проаналізовано рівень впливу загальноосвітніх і правових навчальних дисциплін на процес формування національної свідомості курсантів.

Ключові слова: нація, національна ідея, національна ідентичність, етнічна ідентифікація, національна свідомість.

Постановка проблеми. Одним із найбільш суперечливих явищ суспільного життя, яке вже майже два сторіччя впливає не тільки на